

li je za to "kriva" Jugoslavija, ili percepcija sebe u blizini drugih? Da li su Grci prvi put otkrivena "braća" tek devedesetih godina 20. veka? I da li su "braća" Rusi ili je "majka" Rusija? Da li su srpski intelektualci uopšte nešto znali o Rusima ili je njihova "ljubav" bila uvek slepa? Da li su istočni i zapadni susedi, Bugari i Hrvati, ikada istovremeno bili "neprijatelji" ili su se smenjivali u zavisnosti od političkih okolnosti? Postoji li cikličnost u pojavljivanju "neprijatelja"? Da li su 1880-te bile rezervisane za "neprijatelje" Bugare, 1890-te za Hrvate, 1900-te za Albance, 1910-te za Bugare i Albance, 1930-te za Hrvate, 1980-te za Slovence, Hrvate, Albance – prvi put sinhronizovane "neprijatelje", 1990-te za Albance i Amerikance? Da li je to kulminacija i kraj? Sasvim u skladu sa dnevno-političkim "neprijateljima" Mihailo Marković 1994. određuje sa kim treba, a sa kim ne treba u budućnosti sarađivati, odnosno koga treba "kazniti": "Buduća država našeg naroda će imati sve razloge da intenzivno sarađuje sa onim narodima u susedstvu koji su se ponašali prijateljski ili čak saveznički u ovom, po nas, najtežem vremenu. To su pre svih Grci. U obzir dolaze Rumuni, a verovatno postoji mogućnost saradnje i sa Bugarima. Sa drugima ćemo sarađivati u onoliko meri koliko nam vlastiti interesi nalažu. Nikakav prioritet ne treba davati saradnji sa zapadnim susedima" (u: Knežević, 1994).

I pre odgovora na postavljena pitanja možemo zaključiti da je u analizi nacionalizma kao istorijsko – političkog fenomena na južnoslovenskom prostoru veoma važno određenje pojma "neprijatelja", tj. "drugog", budući da se nalazi u temelju nacionalističkog mišljenja. Nacionalizam i ne može da se definiše van odnosa prema "drugima", jer i samu zajednicu određuje isključivo kroz suprotstavljanje sopstvenih interesa tuđim, a naciju određuje kao organsko jedinstvo sa unutrašnjim osobinama i karakterom, nasuprot drugim, takođe organskim jedinstvima sa njihovim osobinama i karakterom. Na taj način izgrađena je čitava ideologija o "neprijateljima" koja se podrazumeva, ali o kojoj se ne raspravlja, bazirana na predubedenju o susedima iskazanom kroz stereotipni način mišljenja, čija je rasprostranjenost uslov opstanka nacionalizma, a argumentacija stalno ponavljanje. Pojmovi "neprijatelj" i "drugi" tako postaju sinonimi, budući da je njihovo dominantno svojstvo negativan emotivan naboj, a upotreba pojma "neprijatelj" toliko je rasprostranjena da je percepcija "drugog" neodvojiva od ocene o njegovoj neprijateljskoj usmerenosti. Stereotipi o "neprijatelju", odnosno "drugom", prisutni su u svim grupama povezanim na bilo koji način, ali posebnost južnoslovenskih i balkanskih nacionalizama je u njihovoj međusobnoj zavisnosti, često i istovetnosti, kao i u njihovoj primarnoj utemeljenosti kod intelektualaca kao grupacije koja ih stvara i svesno aktivira u trenucima pojačanih napetosti.

Nema nacionalizma bez stereotipa o "drugima", jer bez njih nema ni stereotipa o "sebi". Zato su stereotipi o "drugima" nužni za identifikaciju, ne toliko njih, koliko sebe samih. Tek pored "prevrtljivih" Muslimana, "divljih Arnauta", "krvoločnih" Bugara, "jezuitski pokvarenih" Hrvata, "lukavih" Grka, "remetilačkih" Srba...i tako dalje. "mi" se možemo javiti kao pravdoljubivi i tolerantni, slobodarski i demokratski, pitomi i naivni, u konstantnoj poziciji ugroženosti, odnosno u stanju stalne spremnosti na odbranu.

Važniji od samih stereotipa i od onoga što sadrže kao vrednosni sud jesu uslovi njihovog nastanka i širenja jer je u njima sadržana priroda nacionalističkog mišljenja, nastalog kao produkt neposredno postavljenih političkih zahteva, što isključuje sve pseudonaučne pokušaje da se ove "karakterologije" objasne istorijskim, psihološkim ili čak biološkim razlozima. Analizom historiografskih, etnografskih, politikoloških knjiga objavljivanih u ovom veku, a koje su za predmet analize uzimale odnose između južnoslovenskih ili balkanskih naroda, može se sa velikom siturnošću zaključiti da su stereotipi o drugima razvijani u sasvim konkretnim političkim uslovima (primer: o Albancima najviše u vreme Prvog balkanskog rata, o Bugarima u vreme ratova 1885. i 1913, o Hrvatima pred Drugi svetski rat...); da su se sami stereotipi duže pamtili od motiva za njihov nastanak, pa je česta pojava istih stereotipa sa dijametralno suprotnim objašnjenjima (primer: separatizam Hrvata – od nacije do države); da su promenjene političke okolnosti uticale na slabljenje, odnosno jačanje intenziteta negativnog naboja (primer: Bugari); da postoje sasvim novi stereotipi (primer: Slovenci) kao i oni koji su privremeno zaboravljeni ili bar potisnuti (primer: Jevreji, Cincari); da se isti stereotipi sa istom argumentacijom prenose sa objekta na objekt zavisno od aktuelnosti (primer: sa velikih sila na komunizam i obratno; sa Bugara na Hrvate...); da je neposredno iskustvo sa objektima u nesaglasnosti sa prihvaćenim stereotipima o njima (primer: pozitivni putopisi o Albancima); da je u stvaranju stereotipa veći udeo neposrednih političkih interesa nego vaspitanjem stečenih predrasuda (primer: svi navedeni primeri); da su stereotipi uopšte više instrument za postizanje određenih političkih ciljeva, nego duboko uverenje onih koji ih iznose; da se stereotipi o "neprijatelju" po svom intenzitetu pojavljivanja smenjuju i rede javljaju uporedo; da postoji izvesna cikličnost u njihovom pojavljivanju u neposrednoj zavisnosti od političkih potreba; da postoje česti eufemizmi za stereotipe kada se radi o autostereotipima (primer: "propaganda" – asimilacija; "oslobođenje braće" – izlazak na more).

Stereotipi se mogu klasifikovati kao fiziološki (rasni), psihološki (šovinistički) i kulturološki (tradicionalni), pri čemu bi se prvo određenje odnosilo na motiv za izgrađivanje stereotipa, a drugo na prirodu i tip proizvedenih stereotipa. Prvi su korišćeni za one koji su smatrani inferiornim i kod kojih su objektivni pokazatelji (stupanj istorijskog razvoja, odsustvo državnog života i sl.) bili na nižem stupnju razvitka, pa su u saglasnosti sa nekada legitimnim rasnim teorijama i uverenju o naučnoj utemeljenosti nacionalnih karakterologija, viđeni na nižem "rasnom" stupnju razvoja. Ovaj tip stereotipa, rasprostranjen do Drugog svetskog rata, potisnut je posle njega, sa ponovnom legitimizacijom poslednjih godina, u delimično prikrivenoj formi tzv. istorijski uslovljenih faktora (primer: Albanci). Drugi je primenjivan na česte ratne protivnike ali i, mnogo više, na neposredne političke takmace kada se dokazivalo prisustvo specifičnih psiholoških osobina svojstvenih samo njihovoj grupi, tj. kada je specifičnim istorijskim uslovima objašnjavan nastanak konkretnih negativnih osobina posmatranih kao svojstvo mnogih generacija. I u ovom slučaju je istorija bila argument za nastanak određenog negativnog "nacionalnog duha" (primer: Hrvati) Treća grupa se odnosi na one koji se nikako nisu mogli smatrati ni inferiornim ni sa